

2 Барскі, А. “І толькі ў мове роднай буду вечны..”: вершаваныя творы / А. Барскі. – Warszawa : Katedra Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2015. – 432 с.

3 Барскі, А. Выбраныя творы / А. Барскі. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 2011. – 416 с.

4 Баршчэўскі, А. Рамантычныя ідэалы і прынцыпы ў баладных паэмах Яна Баршчэўскага, змешчаных на старонках альманаха “Незабудка” / А. Баршчэўскі // Ян Баршчэўскі : Дыялог з часам і ў часе : матэрыялы III Міжнародных чытанняў, Полацк, 15–16 снежня 2000 г ; А.В. Русецкі, В.І. Русілка (пад рэд.). – Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2002. – С. 10–13.

5 Богданович А. Е. Пережитки древняго міросерцанія у белоруссов. Этнографическій очерк / А. Е. Богданович. – Гродна, 1895. – 186 с.

Т. А. ФІЦНЕР

(г. Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны)

ВОБРАЗЫ ЖАНЧЫН-ЕМАНСІПЕЕ Ў ТВОРЧАСЦІ М. ЗАРЭЦКАГА

У артыкуле прааналізаваны створаныя М. Зарэцім вобразы жанчын-емансіпее сярэдзіны 20-х – пач. 30-х гг. XX стагоддзя. Аналіз жаночых вобразаў сведчыць пра спецыфіку савецкай эмансіпацыі, якая выявілася ў палітычнай мабілізацыі жанчын, выкарыстоўванні іх у якасці і “вытворчай адзінкі”, што працуе на карысць грамадства, і носьбіта сацыяльнай функцыі ўзнаўлення. У цэлым працэс эмансіпацыі па-савецку падаецца пісьменнікам як станоўчы. Творчасць М. Зарэцкага не прачытвалася айчынным літаратуразнаўствам у прадстаўленым ракурсе.

Разважаючы над такой з’явай, як эмансіпацыя, даследчыца С. Айвазава зазначае, што гэта “аўтаномнае накіраванае дзеянне суб’екта, якое творыць уласнае вызваленне. Гэты працэс прывёў да выпявання ў заходнееўрапейскім грамадстве ідэалу «свабоды, роўнасці, братэрства». Станаўленне асобы жанчыны, яе эмансіпацыя – абавязковая частка гэтага працэсу” [1, с. 155].

Вобразы жанчын-емансіпее ў беларускай літаратуры, у параўнанні, напрыклад, з рускай (творчасць І. Тургенева, М. Чарнышэўскага), з’явіліся значна пазней – у XX стагоддзі, і мелі сваю спецыфіку. Шырокаму распаўсюджанню эмансіпацыі і мастацкаму яе асэнсаванню паспрыяла Кастрычніцкая рэвалюцыя, у выніку якой ідэя эмансіпацыі была спрошчана, вульгарызава: “тэма асобаснага самаздзяйснення жанчыны як асновы эмансіпацыі была практычна выцесненая тэмай калектыўнай барацьбы жаночых мас за справу пралетарыята, «ураўноўванне жанчыны перад тварам народнай гаспадаркі» ў якасці «працоўнай сілы» з «працоўнай сілай мужчыны»” [1, с. 163].

Сэнс палітыкі вырашэння жаночага пытання, прадстаўленай у шэрагу нарматыўных актаў і палітычных кампаній, новая ўлада бачыла ў барацьбе з адсталасцю жаночага пралетарыята, якая бачылася не толькі ва ўзроўні іх адукаванасці, але і ў тым, што жанчыны з’яўляліся апорай традыцыйнай сям’і, прыватнай сферы жыцця. Для вырашэння палітычных задач неабходна было ўцягнуць жанчын у савецкую публічную сферу ў якасці работніц, прадстаўніц грамадскасці і маці, зрабіць жанчыну эканамічна незалежнай ад мужчыны (бацькі, мужа або старэйшага брата). Дзяржаўнае фармаванне савецкай жаночасці адбывалася пасродкам арганізацыі палітычных і сацыяльна-выхаваўчых устаноў, адной з якіх з’яўляюцца жанаддзелы. Мэтавай аўдыторыяй іх былі жаночы пралетарыят, жонкі рабочых, найбольш свядомыя сялянкі. У сямейна-шлюбных адносінах (прыватнай сферы) пасля Кастрычніка таксама

былі зроблены захады, накіраваныя на змяненне адносін паміж поламі. Так, быў адменены царкоўны, а ўзаконены грамадзянскі шлюб, з якім юрыдычна ўраўноўваюся фактычны [2].

Працэсу жаночай эмансipaцыі ў савецкай дзяржаве спрыяла і стварэнне “новай маралі”, прадстаўленай у шэрагу прац тэарэтыка пралетарскага жаночага руху А. Калантай (“Каханне і новая мараль”, “Новая мараль і рабочы клас”, “Дарогу крылатаму Эрасу...”). Мадэль новых паводзін паміж поламі прадставіла А. Калантай і ў мастацкіх тэкстах (зборнік “Каханне пчол працоўных”, 1923). Наогул мастацкае асэнсаванне эмансipaцыі па-савецку, складанасцей гэтага працэсу (ў інтымных стасунках моладзі і шлюбных адносінах) даволі шырока прадстаўлена ў творах рускай літаратуры 20-х гадоў мінулага стагоддзя, напрыклад, апавяданні П. Раманова “Без чаромхі” (1926), аповесці Л. Гумілеўскага “Сабачы завулак” (1927), рамана Ф. Гладкова “Цэмент” (1925) і інш. Не такая прадстаўнічая ў гэтым плане беларуская літаратура адзначанага перыяду. Вобразы жанчыны-эмансipaе прадстаўлены ў адзінкавых мастацкіх тэкстах, сярод якіх варта вылучыць творы М. Зарэцкага: апавяданні “Гануля” (1924), “Дзіўная” (1925) “Як Настулька камсамолкай зрабілася” (1925), раманы “Сцежкі-дарожкі” (1927), “Вязьмо” (1932). Заўважым, што ў творах малой эпічнай формы, як відаць ужо з іх назваў, вобраз жанчыны выходзіць на першы план. У раманах вобразы жанчын (жанчын-эмансipaе ў тым ліку) другасныя, і гэта натуральна для развіцця літаратуры на тым этапе. Дык якія ж яны, жанчыны-эмансipaе, убачаныя і рэпрэзентаваныя М. Зарэцкім?

Найперш, усе яны адносяцца да мэтавай аўдыторыі, вызначанай савецкай дзяржавай для работы жанаддзелаў. Бясспрэчна, гэта станоўчыя герані ў тагачаснай сістэме каштоўнасцяў. Яны прымаюць перамены, імкнуцца да ўсяго новага, што прынёс з сабой Кастрычнік. Аб’ядноўвае іх час сацыяльных зрухаў, у якім яны жывуць і які дыктуе ім правілы паводзінаў, фармуе іх ідэйныя ўстаноўкі. Іх выбар абумоўлены і асабістымі абставінамі. Будучыня большасці гераній звязваецца з актыўнай грамадскай дзейнасцю ў якасці супрацоўніц жанаддзелаў. Працэс палітычнай мабілізацыі жанчын (эмансipaцыя па-савецку) падаецца М. Зарэцкім як станоўчы, жыццёва апраўданы. Розніцца ж герані сваімі узростам, сямейным становішчам, у кожнай з іх сваё мінулае, якое паскорыла іх эмансipaцыю.

У цэнтры апавядання “Гануля” вобраз маці-адзіночкі, бяздомнай парабчанкі. З самахарактарыстыкі герані, якой яна шчыра дзеліцца з прадстаўніцай жанаддзела, што наведла вёску ў агітацыйных мэтах, мы даведваемся аб яе незайздросным становішчы: *“Нічога не маю, за кавалак хлеба хаджу на падзёнішчыну. А часамі – зусім няма чаго есці. Дзіцёнак малы. <...> Я... так сабе... дзеўка... <...> Была ў нас хатка старэнькая, дык, як матуля памёрла, яна брату дасталася. А ён прагнаў мяне пасля таго (вылучана намі – Т.Ф.)... Жыву цяпер, дзе прыйдзеца, куды пусцяць”* [3, с. 159–160]. Як відаць з прыведзенай цытаты, Гануля стала бяздомнай пасля нараджэння пазашлюбнага дзіцяці. Факт юрыдычнага ўраўноўвання ў правах дзяцей, народжаных у шлюбе і па-за ім савецкай уладай (адзін з першых дэкрэтаў) яшчэ нічога не змяніў у стаўленні да “пазашлюбнай маці” такой сацыяльнай катэгорыі, як сяляне. Яны ў большасці сваёй прытрымліваліся традыцыйнага сямейна-гендарнага ўкладу, патрыярхальных нормаў, пры якіх асуджалася пазашлюбнае мацярынства, што якраз і выявілася ў адносінах брата да Ганулі. Эмансipaцыя герані пачынаецца з барацьбы за кавалак хлеба для сябе і дзіцяці. Зразумела, што шлях Ганулі да актыўнай грамадскай дзейнасці, нягледзячы на аўтарскае прыхарошванне сітуацыі, не мог быць роўным і гладкім. У межах апавядання М. Зарэцкі не выявіў усёй складанасці ўнутраных трывог і страхаву герані. Што да яе любоўна-інтымных перажыванняў, то ў тэксце прысутнічае толькі згадка Ганулі пра сваё кароткае дзявочае шчасце. Яна “не культывуе” ў сабе пацуці і ўспаміны, а жыве днём сённяшнім, будзе сваю будучыню. Змест жыцця “новай жанчыны”, на думку А.

Калантай, не зводзіцца да любоўных перажыванняў, “каханню пачынае адводзіцца тое падначаленае месца, якое яно займае ў большасці мужчын” [4, с. 24]. Гэтая выснова цалкам слухная ў дачыненні да гераіні М. Зарэцкага. Грамадская актыўнасць гераіні ў вёсцы (арганізацыя падчас летніх палявых работ ясляў і пральні, зімой – чытальні, удзел у пастаноўцы спектакля), як сведчыць фінал твора, не засталася незаўважанай – у хуткім часе Ганулю запрашаюць на працу ў павятовы жанаддзел. Нарру-энд твора – сведчанне пазітыўнага стаўлення маладога М. Зарэцкага да сацыялістычных пераўтварэнняў.

Вобраз Шумавай з апавядання “Дзіўная” можна разглядаць як далейшую эвалюцыю вобраза Ганулі. Гераіня ўжо з’яўляецца супрацоўніцай жанаддзела і выязджае ў іншыя гарады і мястэчкі ажыццяўляць праграму гэтай арганізацыі па выхаванні “новай жанчыны”. У яе, як і ў Ганулі, ёсць сын. Але ўмовы працы, звязаныя з рэгулярнымі камандзіроўкамі, не дазваляюць гераіні самой гадаваць яго. Сын гадуецца ў дзіцячым доме і ўжо нават не пазнае сваёй маці пры сустрэчы. “Так павінна быць” [3, с. 249], каб сын вырас “чалавекам вольным” [3, с. 249], тлумачыць Шумава сваю пазіцыю герою-апавядальніку Блонскаму. Менавіта для яго, носьбіта ў творы традыцыйных нормаў паводзін полаў, стаўлення да жанчыны ў прыватнасці, Шумава падаецца дзіўнай, ён заўважае “ледзь прыкметны фальш” [3, с. 241] у яе словах.

Гераіня актыўна агітуе жанчын за стварэнне дамоў выхавання для дзяцей, падзяляючы актуальную на той час ідэю, што “не трэба матцы дзяцей сваіх гадаваць, што зло ў гэтым нейкае ёсць” [3, с. 243]. Вядома, што ў пачатку 1920-х гадоў савецкая ўлада “праводзіла палітыку па «адчужэнні» і «абагульненні» мацярынскай функцыі, каб вызваліць час для жаночай адукацыі і працы” [5]. Больш таго, “рыторыка 20-х гг. зводзілася да таго, што выхаванне дзяцей – гэта работа, якую неабходна выконваць «па навуцы», і што выконваць яе лепей людзям адпаведнай кваліфікацыі” [6]. Бо менавіта ад дзяцей будзе залежаць будучыня сацыялістычнай краіны.

Створаны аўтарам вобраз жанчыны-емансіпее Шумавай адрозніваецца большай псіхалагічнай заглыбленасцю, перадае яе ўнутраную барацьбу, што справакавана імкненнем гераіні адпавядаць дню сённяшняму, і падаўленню жаночага ў сабе: пачуцця кахання да Блонскага і мацярынскага інстынctu. Унутраная барацьба гераіні праяўляецца ў частай змене настрою, незразумелых Блонскаму тлумачэннях і ўчынках Шумавай, павышанай эмацыянальнасці гераіні. Пра мінулае Шумавай у тэксце нічога не пазначана, абставінны мацярынства аўтарам не патлумачаны.

Адным з першых дэкрэтаў Савецкай улады, як ужо адзначалася, быў “Дэкрэт аб грамадзянскім шлюбе...”, які пазбавіў царкоўны шлюб юрыдычнай моцы. М. Зарэцкі ў апавяданні “**Як Настулька камсамолкай зрабілася**” (1925) паказаў як гэта адбывалася ў тагачаснай рэчаіснасці. У творы гаворка ідзе пра выпадак “выкрадання нявесты”, якой “шаснаццаць год яшчэ не мінула” [3, с. 260] з вяселля (пасля факту вянчання) мясцовымі камсамольцамі: “Эт, глупства – павянчалася... Поп павянчаў, а мы развянчаем” [3, с. 260]. Без іх падтрымкі, як вынікае з тэксту, Настулька наўрад ці здолела б пайсці супраць бацькоўскай волі. Яе рашучасці хапіла толькі на тое, каб на заручынах сказаць не зусім цвярозаму жаніху: “Пайшоў ты к ліху, я <...> не люблю цябе, бо ты брыдкі і стары...” [3, с. 260]. Наўрад ці па гэтай прычыне варта запісваць Настульку ў шэраг жанчын-емансіпее. Уцёкі з вяселля, гэта толькі першы, стыхійны, крок да “новай жанчыны”. Другі ж – “паступленне” ў камсамол – ужо больш свядомы, пра які аўтар не прамінуў заўважыць: “А камсамолка выйшла якая!..” [3, с. 267].

Што да раманаў М. Зарэцкага, то ў іх можна ўмоўна вылучыць два тыпы жанчын-емансіпее: 1) якія сталелі да новага ладу, ён заспеў іх ужо сфармаванымі асобамі (Таццяна Шыбека і Марына Паўлаўна Карызна – “Вязьмо”), таму спасціжэнне новых нормаў жыцця ва ўсіх сферах, сямейных у тым ліку, для іх працэс больш складаны і павольны; 2) якія сфарміраваліся пры новым ладзе і прынялі ўсё новае як пазітыўнае

(Ніна – “Сцежкі-дарожкі”, Вера Засуліч і Стася Карызна – “Вязьмо”). Адсюль узростава (і як вынік ментальнага) адрознення гераінь М. Зарэцкага. Спынімся на некаторых вобразах. У публічную сферу актыўна выходзяць жанчыны, не задзейнічаныя (па розных прычынах) у прыватнай сферы. Ніна, гераіня рамана “Сцежкі-дарожкі”, становіцца супрацоўніцай жанаддзела пасля ідэйнай здрады “грамадзянскага” мужа, нараджэння сына і яго хуткай смерці ад хваробы. Былому мужу, пры апошняй сустрэчы з ім, наконт сына яна горда прамаўляе: “*Я ахвяравала яго на рэвалюцыю*” [7, с. 379]. Ніну падштурхоўвае да працы найперш вера ў ідэалы рэвалюцыі, у лепшую будучыню, у пабудове якой неабходна ўдзельнічаць, згодна з яе меркаваннямі, ігнаруючы нават асабістае: “*Але цяпер не да гэтага. Цяпер трэба старацца на рэвалюцыю...*” [7, с. 282]. Другая прычына – змаганне за кавалак хлеба: “*Жыццё ў мяне <...> было цяжкае – яно выхавала мяне. Матку страціла, брата, бацьку. Усё жыццё – нястача, гарота... Вось і шукаеш нечага лепшага, верыш у яго, захапляешся...*” [7, с. 347].

“Жанчына-емансіпее” ў пэўным сэнсе і Таццяна Шыбека (“Вязьмо”), якая “*вярнулася ў бацькоўскую хату*” [8, с. 53], калі зразумела, што муж не кахае яе. Змены ў родным мястэчку прыйшліся ёй да душы, таму яна актыўна ўключаецца ў грамадскую работу, праводзіць яе сярод жанчын мястэчка і, згодна з тэкстам, удала. Да яе прыслухоўваюцца, за ёй ідуць. Менавіта яна дапамагае прыняць рашэнне пакінуць мужа і Марыне Паўлаўне Карызна. Апошняя не можа доўга пераступіць агульнапрынятую мараль, хаця яе адносіны з мужам даўно звяліся да чыста бытавых, а штодзённае чаканне яго прыходу ад каханкі разбушае яе псіхіку, паніжае самаацэнку: “*Марына Паўлаўна стаяла, ўкленчыўшы на канале, перад акном – роўна, нарухома, як на шчырым маленні і ўзіралася ў сіні вечаровы змрок*” [8, с. 6]. Гераіня пераходзіць жыць да Таццяны і ўключаецца ў актыўную грамадскую дзейнасць. Марыну Паўлаўну, якая ўжо набыла вопыт работы ў родным мястэчку, запрашаюць “*на работу ў раён... па лініі жанаддзела...*” [8, с. 266].

Такім чынам, у мастацкіх тэкстах М. Зарэцкага ўвасоблены магчымыя/дазволеныя на той час праяўленні жаночай эмансіпацыі, абумоўленыя гендарнай палітыкай савецкай дзяржавы ў першае дзесяцігоддзе яе існавання. У большасці выпадкаў эмансіпацыя не свядомы выбар гераінь, а абставіны жыцця, блізка да сэрца прынятая агітацыя. У творах адлюстраваны складанасці працэсу жаночай эмансіпацыі пасаветку, але ў цэлым гэты працэс падаецца аўтарам як пазітыўны.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Айвазова, С. К истории феминизма / С. Айвазова // Общественные науки и современность [Электронный ресурс]. – 1992. – № 6. – С. 153–168. – Режим доступа : <http://ecsocman.hse.ru/data/072/176/1217/16-Ajvazova.pdf>. – Дата доступа : 24.09.2018.

2 Здравомыслова, Е.А., Тёмкина, А.А. Государственное конструирование гендера в советском обществе / Е.А. Здравомыслова, А.А. Тёмкина // Журнал исследований социальной политики [Электронный ресурс]. – 2003. – Том 1 (3/4). – С. 299–321. – Режим доступа: http://ecsocman.hse.ru/data/072/627/1219/zdravomyslova_temkina_gosudarstvennoe_konstruirovanie.PDF. – Дата доступа : 14.01.2018 г.

3 Зарэцкі, М. Збор твораў. У 4 т. Т. 1. Апавяданні / Прадм. М. Мушынскага / М. Зарэцкі. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1989. – 526 с.

4 Коллонтай, А. Новая женщина / А. Коллонтай // Электронная библиотека Одинцовского благочиния [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.odinblago.ru/novaia_moral/1. – Дата доступа : 10.09.2017.

5 Щурко, Т. «Женское предназначение», или как в Беларуси экономят на социальной сфере / Т. Щурко // Новая Эуропа [Электронный ресурс]. – 2014. – от 30

января. – Режим доступа : http://n-europe.eu/article/2014/01/30/zhenskoe_prednaznachenie_ili_kak_v_belarusi_ekonomyat_na_sotsialnoi_sfere. – Дата доступа : 03.09.2017 г.

6 Вароніч, Т. Сацыяльны і палітычны статус беларускай жанчыны. У новай і найноўшай гісторыі / Т. Вароніч // Беларускі калегіум [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : http://old.belcollegium.org/lekcyji/historyja/varonicz_02.htm – Дата доступу : 05.09.2017.

7 Зарэцкі, М. Збор твораў. У 4 т. Т. 2. Голы звер : Аповесць. Сцежкі-дарожкі : раман / М. Зарэцкі. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1990. – 414 с.

8 Зарэцкі, М. Збор твораў. У 4 т. Т. 3. Вязьмо : раман; Сымон Карызна : Драм. аповесць / М. Зарэцкі. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1991. – 375 с.

А. Ф. БЯРОЗКА
(г. Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны)

СПАВЯДАЛЬНА-ДЗЁННІКАВАЯ ПРОЗА У. ЖЫЛКІ: АСАБЛІВАСЦІ ПАЭТЫКІ

На матэрыяле дзённікавай прозы У. Жылкі ў артыкуле разглядаецца жыццёвы і творчы шлях паэта. Асаблівая ўвага аддаецца аналізу сістэмы светапоглядных устаноў аўтара, якія імат у чым абумовілі спецыфіку эстэтычнай праграмы яго творчасці.

У гісторыі кожнай еўрапейскай літаратуры былі вялікія мастакі слова, жыццё якіх завяршылася заўчасна. Яркі бліснуўшы на літаратурным небасхіле, яны пакінулі аб сабе вечную памяць у сэрцах і розумах многіх прыхільнікаў, якія з пакалення ў пакаленне шкадуюць аб нерэалізаваных да канца магчымасцях сваіх куміраў. Хвароба, фатальны збег абставін, самагубства – па гэтых і па многіх іншых прычынах абарвалася на паўслоўе жыццё не аднаго таленавітага пісьменніка і паэта. У памяці прыхільнікаў прыгожага пісьменства адразу ж усплываюць хрэстаматыйныя прыклады, якія запамнілася яшчэ са школьнай лавы. Ва ўзросце трыццаці сямі гадоў на руках сястры Ізабелы памірае найбуйнейшы прадстаўнік сімвалізму А. Рэмбо. На трыццатым годзе жыцця пры загадкавых абставінах спынілася жыццё рускага паэта, прадстаўніка новасялянскай паэзіі С. Ясеніна. 25 мая 1917 года ва ўзросце дваццаці пяці гадоў ад туберкулёзу лёг у магілу класік беларускай літаратуры М. Багдановіч.

Некаторым з такіх боскіх абраннікаў удавалася прадказаць свой смяротны час. У вершы “Я умру в крещенские морозы” М. Рубцоў напярочыў сваю гібель у студзені 1971 года. Іншыя, як, напрыклад, А. Адамовіч, дзякуючы дасягненням сучаснай медыцыны, валодалі практычна дакладнымі звесткамі пра дату сваёй смерці. Ubачыўшы на экране разрэз свайго сэрца, беларускі пісьменнік прымае рашэнне адмовіцца ад аперацыі, якая гіпатэтычна магла падоўжыць яго зямное існаванне яшчэ на 5-10 гадоў, у імя гарантаванага года жыцця, прысвячаючы яго завяршэнню сваіх творчых планаў. Трэція, адганяючы думку пра магчымую смерць, жывуць да апошняга імгнення паўнаўтасным жыццём, выношваючы планы новых твораў. Раптоўная смерць такіх мастакоў слова прымушае ўспомніць вядомую мудрасць: “Чалавек – цацка ў руках лёсу”. Паказальным прыкладам у гэтай сувязі можа служыць жыццёвы і творчы шлях І. Талькова. Вядомы расійскі паэт і музыкант піша верш у памяць аб загінуўшым у аўтакатастрофе В. Цою, яшчэ не падазраючы, што 6 кастрычніка 1991 года будзе забіты падчас выступу ў Палацы спорту “Юбілейны” ў Санкт-Пецярбургу. Адаючы